

**ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЯКИХ ЛІКАРСЬКИХ
РОСЛИН, КУЩІВ І ДЕРЕВ ТА СИРОВИНИ,
ЯКІ МІСТЯТЬ ТЕРПЕНОЇДИ
(ЕФІРНІ ОЛІЇ ТА ГІРКОТИ)**

Б. П. Романюк, В. М. Фролов, Я. А. Соцька
ДЗ "Луганський державний медичний університет"

Терпеноїди (терпени) від. фр. *terebinthine* або нім. *Terpenin* - терпентинова олія (шкিপідар) багато чисельний клас природних органічних сполук із загальною формулою $(C_5H_8)_n$, де $n > 2$. Терпеноїди відповідно заключенням Хаагена-Сміта, "мають відповідне архітектурне і хімічне відношення до простої молекули ізопрену" та спільний шлях біосинтезу. Вони побудовані із залишків ізопрену і можуть бути з'єднані "головка до хвостика" (правильно) і "хвостик до хвостика" (неправильно), при цьому розгалужений кінець ізопренової одиниці розглядається як "головка", а не розгалужений - як "хвостик". Така побудова терпеноїдів одержала назву ізопренового правила (правило Л.Ружички). У відповідності класифікації розрізняють гемітерпени, монотерпени, секвітерпени, дітерпени, три терпени, тетратерпени і полі терпени. Вони широко містяться в лікарських рослинах, входять у склад ефірних олій та смол. До класу терпеноїдів відносяться стероїдні сполуки, сапоїни стероїдні та три терпеноїди, гіркоти, каротиноїди, каучук і гуттаперча.

Ефірні олії - це суміші летких із сильним запахом речовин, які спроможні перегаються з водяним паром, одержали назву - ефірні, а за зовнішньої схожості із жирними оліями - оліями. Вони погано розчиняються у воді. В більшості вони малостійкі, чутливі до підвищеної температури та світла (змінюється забарвлення та хімічний склад). Під впливом кисню повітря та води деякі компоненти окислюються - проходить, так зване, осмолення. Це необхідно враховувати при збиранні, висушуванні, зберіганні рослиниої сировини, що мають їх.

Багатими ефіроносими являються родини губоцвіті (ясиоткові), селерові (зоитичні), кипарисові, хрестоцвіті (капустяні), иртові, розові, складноцвіті (айстрові) та голонасінні (соснові). В рослинах накопичуються у квітках, плодах, коренях, підземних органах та деревині в спеціальних вмістищах. До екзогенних вмістищ відносяться: залозисті цятки (плями) - на пелюстках квіток троянди; жалкі волоски на епідермі листків та квіток (рожева герань); залозки різних типів (ясиоткові, айстрові та ін.). До ендогенних вмістищ відносяться: округлі вмістища - в паренхімі коріння та кореневищах (корінь омана високого), листках (листа евкаліпта), плодах (лимон); окремі клітини (кореневища айру); група клітин (корінь валеріани); у вигляді каналців або ходів (плоди представників зоитичні); деревені (представників хвойних). Різні органи, навіть однієї і тієї ж рослини, продукують ефірні олії різного хімічного складу. Кількісний вміст залежить від ґрунтових геологічних порід, кліматичних умов, висоти над рівнем моря, умов вегетації рослини тощо. Звична кількість її продукується рослинами, які ростуть в теплих і вологих кліматичних зонах. Найбільше накопичення спостерігають у фазі цвітіння. Вміст в сировині коливається від слідів до 20% розрахунку на суху речовину, але в середньому складає біля 2-3%. В більшості випадків це безкольорові або жовтувато-прозорі речовини. Але зустрічаються олії різних кольорів: темно-коричнева (корична олія), червона (тіміанова олія), або синя (олія ромашки). Щодо хімічного складу, то він відзначається різноманітністю. До складу входять насичені та ненасичені вуглеводи (гептан, міоцен, оцимен), циклічні вуглеводні (сальвен, тимол), біциклічні терпени (туйои, пінне, камфеи), сесквітерпени (кадіпен, квіріофілен, селінен, каламен), азулені, спирти, альдегіди (анісовий, цитроелаль, витраль), кетони (ментон, молегон, квірвон, ірон, камфора), складні ефіри валеріанової, ізовалеріанової, бензойної, саліцилової, оцтової і інших органічних кислот, лактони (кумарин або лактон оксикумерової кислоти, геленін).

Фармакологічна дія ефірних олій залежить від їх складу та властивостей складових. Так, олії які містять ароматичні альдегіди та кетони (наприклад, камфору), збуджують центральну нервову систему, стимулюють дихання та кровообіг. Азулені, які притаманні ромашці, деревію майже звичайному і іншим рослинам, ма-

ють протизапальну та спазмолітичну дію. Ефірні масла з терпеновими спиртами мають антисептичні, анемізуючі, протизапальні та місцевоанестезуючі властивості. А якщо до складу входять феноли і спирти (тимол, карвакол, борнеол, ліналол та ін.) виділяючись через легені, полегшують відділення слизу і діють антисептично, а тому рослинну сировину, яка містить їх, використовують як відхаркувальний засіб при запаленні органів дихання. Такі ефірні олії, як анісові, фенхельні, соснові, мають секретолітичні, місцево знеболюючі та антисептичні властивості й тому ефективно діють при хронічних запаленнях дихальних шляхів. Находячись в часнику, цибулі, гірчиці, хроні, м'яті, розмарину, лаванді стимулюють секреторну функцію шлунково-кишкового тракту та печінки.

Суміш їх з терпенами і сесквітерпенами (яловцю, петрушки, любистку) посилюють кровообіг в нирках і підвищують діурез, зменшують запалення, нормалізують тонус м'язів, сечоводів і сприяють виведенню конкрементів з органів виділення. Виділяючись нирками і печінкою як сполуки глюкуронової та сірчаної кислоти, вони підвищують вміст захисних колоїдів. Поліпшують жовчну секрецію, підвищують поглинання холестерину, а звідси запобігають утворенню жовчних каменів. Терпени мають антисептичну та спазмолітичну дію, заспокійливо впливають на центральну нервову систему. У великих дозах викликають прилив крові до тазових органів і можуть викликати аборт. М'ятне, тмінне, шавлієве, гірчичне, коринне та деякі інші олії відзначаються значною бактерицидною активністю по відношенню до патогенної флори кишечника. Є ефірні олії, які мають потогінні та сечогінні властивості, збуджують та пригнічують секрецію залоз, заспокоюють кашель, збуджують центральну нервову систему та ритм серця. Деякі із них змінюють та поліпшують смак і запах ліків. Вони підвищують працездатність, змінюють мускульну силу, газообмін, ритм дихання й серця, тиск крові, впливають на внутрішньочерепний тиск, гостроту зору і слуху, на температуру шкіри і ін.

Сприймання запахів у людей таке різне, як і сприймання музики. В одних вони викликають позитивні емоції, бадьорість, в інших - пригнічений настрій. Аромати діють на закінчення нюхових нервів і рефлекторно - на центральну нервову систему. Так, трояндова олія і ванілін роблять ритм дихання спокій-

ним, підвищують температуру шкіри, знижують артеріальний тиск. Від запаху герані поліпшується сон, заспокоюється центральна нервова система, а від трояндової і бергамотової олії та гераніолу підвищується гострота зору до зеленого кольору в день, а до червоного - знижується. Мускус збільшує, а м'ятне, трояндова, бергамотова, корична, лимонна олія зменшують газообмін. Ванілін, бергамотова, трояндова і інші олії з приємним запахом сповільнюють, а ориганова та інші олії з неприємним запахом прискорюють і поглиблюють ритм дихання і серця. Позитивну фізіологічну дію на організм виявляють не різкі запахи, особливо при відносно невеликих концентраціях. На принципі приємної дії вроматів звичайно лікувальний метод запахами квіток (фітотерапія).

Гіркоти (Апага) - це без азотисті гіркі речовини, які збуджують апетит та покращують травлення і не володіють резорбтивною дією. По хімічній природі це терпеноїдні сполуки. Багаточислені із них представлені монотерпеноїдними і ірідодіними глікозидами. Вони являються летучими компонентами ефірних олій. Накопичуються в лікарських рослинах родин валеріанові, губоцвітні (ясноткові), ранникові, подорожникові тощо. Інші представлені сесквітерпеноїдними гіркотами. Містяться вони в полині гіркій, деревію майже звичайному тощо. Сировину розділяється на дві групи: чисті гіркоти (корені кульбаби лікарської, тирлича жовтого, трава золототисячника) та гірко-ароматичні (трава полині, деревію майже звичайного, кореневища айра). Найбільше розповсюдженими рослинами, кущами та деревами, які містять терпеноїди є: айр (татарське зілля), аніс звичайний, арніка гірська, багно звичайне, береза, валеріана лікарська, деревій майже звичайний, евкаліпт нулястий, золототисячник зонтичний, коріандр посівний, кульбаба лікарська, материнка звичайна, м'ята перцева, полин гірський, ромашка лікарська, сосна звичайна, оман високий, фенхель звичайний, чебрець боровий, шавлія лікарська і яловець звичайний.

Айр тростинний - *Acorus calamus L.*

Багаторічна трав'яниста рослина з родини ароїдні (Araceae) з товстим, вузлуватим, жовтобуруватим або зеленувато-жовтим зверху і білим з рожевим відтінком всередині кореневищем, довгими кореневими мичками. Листки лінійномечеподібні довгі при прямостоячому стеблі до 1,2 м заввишки. Зеленувато-жовті квітки двос-

татеві зібрати в початок. Цвіте в травні-липні Плоди шкірянисто-червона ягода.

Поширення. Ростає по болотах, болотистих луках, в річках, озерах, ставках і на їх берегах, на болотистих пасовищах, в лісовій і степовій смузі Європейської частини, Сибірі, на Далекому Сході, Кавказі та по всій території України.

Заготівля. Збирають кореневища в кінці осені й на початку зими, коли рівень води понижується настільки, що є можливість витягати кореневища з мулу вилами або лопатою. Неочищені кореневища використовують на добування ефірної олії, а очищені - для медичних потреб.

Хімічний склад. У кореневищах містяться гіркий глікозид акорин, аскорбінова кислота, ефірна олія (до 5%), до складу якої входять: d-α пінен, α-d камфен, каламен, елемен, селінен, кадінен, куркумен, гумулей, α-камфора, мирцен, борнеол, азарон, проазулен, евгенол, каріофілен, сесквітерпени та їх похідні (акарон, ізоакарон, акореїон, каламон, криптоакарон, акороксин, калакон, калакорен), азориновий альдегід, а також вітамін С (50 мг%), холін, камідь, смолисті та дубильні речовини. В траві є крохмаль (до 20 мг%), смоли, холін, ефірна олія, дубильні речовини.

Застосування. Акорин рефлекторно посилює виділення шлункового соку й жовчі, підвищує тонус жовчного міхура й діурез, а інші складові речовини діють злегка анестезуюче й протизапально, по седативній дії рівній активності аміназину. Призначають для збудження апетиту й поліпшення травлення, як анестезуючий засіб на слизові оболонки при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, особливо гіпоацидних гастритах, ахілії, колітах, метеоризмі, а також при гепатитах, холециститах та інших хворобах печінки та жовчовивідних проток. Готують настій у співвідношенні 10,0 - 15,0 : 250,0 і приймають по 1 столовій ложці 3 рази на день. Можливо ж кількість сировини заливають 250 мл води кімнатної температури, настоювати 8 годин і приймати так само. Застосовують настій на рисовому відварі, або порошок кореневища - по 0,3 - 0,5 г 3 рази на день перед їжею. Також готують витяжку: 6 - 8 г кореневища заварюють в 0,5 л окропу, настоюють 20 хвилин

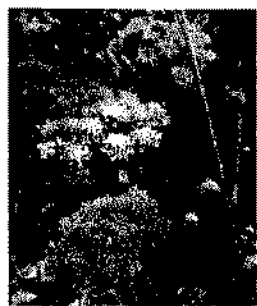
і випивають в 2 прийоми за 30 хв. до їди. Настій 8 г кореневища на 1 л сухого вина приймають як протиблювотний засіб по 20 мл перед появою блювотного рефлексу. Приготовлений відвар у співвідношенні кореневища 60:200,0 приймають як протизапальний засіб при виразковій хворобі шлунка і 12 - палій кишки.

Порошок кореневища входить до складу препаратів вікаліну та вікаїру, які рекомендовані при виразковій хворобі шлунка і 12 - палій кишки. Застосовують його в народній медицині як тонізуючий, збуджуючий, болезаспокійливий, відхаркувальний, протизапальний та антисептичний засіб не лише при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, а й при пригніченні центральної нервової системи, нервових хворобах з судомними, хронічних захворюваннях спинного мозку з втратою чутливості, посиленню серцебиття, захворюванні нирок і сечового міхура, зокрема при уремії, нирковокам'яній хворобі, затримці сечовиділення, при захворюваннях печінки й жовчного міхура, жовтянці, при цинзі, холері, грипі, висипному тифі, проти глистів, при малярії, ревматизмі, рахіті, порушеннях менструального циклу, імпотенції, ексудативному діатезі, для поліпшення слуху й зору, при захворюваннях щитоподібної залози, як жарознижувальні ліки. Для цього беруть 25 г кореневища, заливають 2 - 3 склянками води, кип'ятять 15 хвилин і п'ють по 3 рази на день, або готують настій з 1 чайної ложки сировини на 1 склянку води й приймають по 1 - 3 чайній ложці протягом дня. Вживають також настоянку - по 10 - 30 крапель з водою 3 рази на день. Її готують настоюванням 20 г кореневища на 100 мл 70% спирту протягом 7 діб у теплом місці. Кореневища у вигляді порошку приймають при печії, запаленні нирок та сечового міхура - по 0,3-0,5 г 3 рази на день. Відвар кореневища на молоці дають пити дітям при епілепсії.

Зовнішньо застосовують при ранах, виразках як присипку. Його жують при альвеолярній піореї, нестерпному болі зубів, а також з профілактичною метою при грипі, тифі, холері. Відваром кореневища у співвідношенні 10,0: 200,0 роблять полоскання при запаленні верхніх дихальних шляхів, бронхіті, цинзі, альвеолярній піореї, при захворюваннях шкіри (компреси, примочки), захворюваннях кісток (у вигляді пластирю). При жіночих хворобах приймають сидячі ванни з відваром кореневища у співвідношенні 30,0: 1000,0

та роблять сприщування. При лишаях змочують уражене місце цим відваром і одночасно приймають усередню. Порошок кореневища додають до зубного порошку, який рекомендують для зміцнення ясен при альвеолярній пореї та при інших видах розпушування ясен. Застосовують при випаданні волосся у вигляді обмивань і примочок. Беруть 10 г кореневищ, додають 200 мл води, кип'ячать 15 хвилин, проціджують після охолодження і застосовують у свіжому вигляді. Зберігають в прохолодному темному місці на протязі 3 - 4 днів. Часто до цього відвару додають відвар лопуха. З кореневища добувають ефірне масло з приємним запахом і пряногірким смаком. Воно йде для ароматизації туалетного мила і парфюмерно-косметичних засобів. Кореневища використовують в рибній промисловості, кладуть в компоти, додають до страв як пряність замість лаврового листа, імбирю та мускатного горіха. Свіжі листки застосовують для відлякування блох та інших комах.

Аніс звичайний - *Pimpinella anisum L.*

Однорічна трав'яниста густоопушена, ароматична рослина з родини зонтичні (Umbelliferae) з розгалуженим коренем і круглястим, борозенчастим стеблом висотою до 50 см і листками різної форми: нижніми - довго-черешковими, цілісними округло-нирковидними, глибококопилчастими, середніми - простими, перистими й верхніми - троякоперисторозсіченими. Білі дрібні квітки зібрані в складні зонтики з 7-15 короткоопушеними променями. Цвіте у червні, липні. Плід - вислоплідна (двосім'янка) зеленувато-сірого кольору, опушена, солодка на смак.

Поширення. Культивують в Європейській частині, Середній Азії, на Кавказі, Україні, в лісостеповій зоні, вирощують як ефіроолійну рослину.

Заготівля. Збирають зрілі плоди.

Хімічний склад. Плоди містять ефірну олію (2,4-3,2%), до складу якого входить анетол (до 90%), метилхавікол, феландрен, пінен, дипінен, камфен, анісальдегід, анісова кислота, аніскетон, а також жири (16-22%), білки (до 19%), цукри, клітковина, холін, віск, мінеральні сполуки.

Застосування. Плоди викликають спочатку короткочасне збудження, а потім довгочасне пригнічення центральної нервової системи, знижують тонус гладкої мускулатури кишечника, посилюють функцію залоз шлунково-кишкового тракту, бронхів, молочних залоз. Ефірна олія, виділяючись через слизову оболонку бронхів, подразнює їх, що веде до рефлекторного збудження дихання, посилення секретії бронхіальних залоз, розрідження та виділення мокротиння. Застосовують як нижній відхаркувальний, секретолітичний, спазмолітичний і протизапальний засіб при запаленнях слизових оболонок дихальних шляхів - бронхітах, трахеїтах, тоїзнітах, втраті голосу, кашлі, коклюші, а також при бронхіальній астмі, гангрені легень, бронхоектазах, ентероколіті, анацидному гастриті, метеоризмі та інших порушеннях травлення. Призначають і при захворюваннях нирок і сечовивідних шляхів. Беруть 0,5-2 чайної ложки плодів, заливають 1 склянкою окропу, настоюють 15-20 хвилин і п'ють по 0,25-0,3 склянки в теплом вигляді 3-4 рази на день для поліпшення травлення, посилення жовчовиділення - за 30 хвилин до їди. Виготовляють і анісовий сироп: 10 г плодів змочують у 10 г спирту, настоюють в 100 мл води 24 години при помішуванні, проціджують і в 80 г фільтрату розчиняють 120 г цукру, нагрівають до кипіння й охолоджують.

З плодів перегонкою з водяним паром добувають анісове масло. Застосовують як відхаркувальний засіб при запаленнях дихальних шляхів, зокрема при бронхітах, а також при болях в шлунку - по 2-3 краплі на кусочку цукру 2-3 рази на день. Анісове масло входить до складу нашатирно-анісових крапель, грудного еліксиру, опійно-бензойної настойки.

Нашатирно-анісові краплі (склад: олія анісова 2,81 г, розчин амоніаку 15 мл, спирту 90% до 100 мл), застосовують як відхаркувальний засіб, особливо при бронхітах; приймають по 10-15 крапель 3-4 рази на день. Еліксир грудний (склад: екстракт кореня солодки 60 г, розчин амоніаку 10 г, олія анісова 1 г, спирт 49 г, вода 180 г) застосовують як відхаркувальний засіб по 20-40 крапель декілька разів на день.

В народній медицині застосовують при захворюваннях дихальних шляхів і приступках бронхіальної астми. Приймають

відвар плодів 15-20:1000 по 30-50 мл через кожну годину. Цей відвар також п'ють для поліпшення діяльності шлунково-кишкового тракту, як сечо- та потогінний засіб по 0,5 склянки перед їдою 3 рази на день. Його призначають для посилення виділення молока. Замість відвару вживають 10% розчин настойки на 90% спирті - по 5-10 крапель 3 рази на день.

Плоди анісу застосовують як інсектицидний засіб проти вошей, які паразитують у волоссі голови, і коростяних кліщів. Для цього 1 частину суміші рівних частин плодів анісу і коренів чемериці змішують з 2 частинами свинного жиру до утворення мазі й нею змазують вражене паразитами місце.

Плоди, листки, як і вся рослина, мають приємний аромат і пряно-солодкий смак, а тому їх використовують як пряність. Плоди застосовують для ароматизації риби, м'яса, олії, солоних огірків, квашеної капусти та інших продуктів, для ароматизації хлібо-пекарських та кондитерських виробів, а також застосовують при виготовленні супів, каш, компотів, киселів, мусів, вареників. Плоди та анісове масло використовують для виготовлення квасу. Молоді листки вживають в салаті та гарніри. Недозрілі зонтики застосовують при солінні та маринуванні огірків, капусти, фруктів. Анісове масло використовують для виготовлення парфюмерно-косметичних виробів, для відлякування комарів (обмазують обличчя та руки).

Араїка гірська - *Arnica montana* L.

Багаторічна трав'яниста кочкуватого-волосиста рослина з родини айстрові (складноцвіті) Asteracea або Compositae з ковсхідним кореневим, численними буруватими коренями й прямостоячим залозисто-опушеним стеблом висотою до 60 см з супротивними, сидячими видовжено-оберненояйцеподібними листками; найбільші нижні зібрані в прикореневу розетку. Оранжеві або темно-оранжеві квітки зібрані в одиночі кошики на верхівці стебла і гілок: крайові - язичкові, двостатеві.

Кошики дрібні, зібрані на кінцях пагонів по 3-10 у клубочки, середні (їх 8-10 - трубчасті, двостатеві). Цвіте у червні-серпні. Плід - пухиата сім'янка з чубчиком.

Поширення. Росте на гірських і лісових луках, полонинах, букових лісах, в основному на галявинах в Литві, Латвії, Білорусії, в Україні. Культивують. Рослина потребує охорони!

Заготівля. Збирають квіткові кошики в період повного розвитку язичкових квіток, кореневища з коренями восени або весною і сушать.

Інші види. Допускається збір квіток араїки густолистяної і араїки Шаміссо (*A. Chamissonis* Loss).

Хімічний склад. В квітках міститься ефірна олія (0,04 - 0,14%) в складі якої є азу леї і сесквітерпени, гірка речовина арніцини (1%), цинарин, холін, бетаїн, три метнламії, твіїї, лютеїн та ін. каротіноїди, пентолінарйгеїїн, теленамінацетат, дигідрогеленаіпацетат, віск, жирн, смола, каміди, білки, фітостерини, алкалоїди, фруктоза, сахарозь, інулії, хлорофіл, вітамін С (21 мг%), фуमारола, яблучна, ізомасляна та молочна кислоти і їх калієві та кальцієві солі, дубильні, мінеральні та інші речовини. В кореневищах є ефірна олія (до 1,5%, ізомасляна, мурашинна і ангелікова кислоти, фітостерини, ненасичені вуглеводні та ін.

Використання. Препарати квіток прискорюють ритм серця, зніжують рефлекторну збудність кори головного та продовгуватого мозку; в малих дозах тонізують, а у великих - заспокоюють центральну нервову систему, розширюють мозкові судини, скорочують м'язи матки, мають жовчогінну й кровоспинну дію, понижують кров'яний тиск і вміст холестерину в крові.

Препарати коренів збуджують серцево-судинну систему, збільшують амплітуду серцевих скорочень, розширюють коронарні судини при різних патологічних станах і цим самим поліпшують постачання м'язів серця. Застосовують як кровоспинні засоби після родових кровотеч, кровотеч з матки, пов'язаних з запаленням яєчників, абортom, ендокринними розладами, як жовчогінний засіб, а також при вздутті кишечника, спазмах шлунку і кишечника, нервовому збудженні, подагрі, судомі, епілепсії, крововиливах в мозок. Готують настій квіток в пропорції 10:200 і приймають по 1 столовій ложці до їди 3 рази на день. При нічному енурезі беруть

2 чайні ложки квіток, заливають 1 склякою окропу, настоюють 2 години і приймають по 1 столовій ложці до їди 3 рази на день. Настоюванням квіток на 70% спирті в пропорції 1:10 одержують настій. Приймають по 30-40 крапель 2 рази на день. Зовнішньо застосовують для прискорення загоювання ран, виразок, фурункулів, карбункулів, абсцесів, при гематомах, кровотечах з носу, гнійничкових формах вугрових висипів, розширенні судин на обличчі, себорей, випадінні волосся. Для цього беруть 1 столову ложку квіток, заливають 1,5 склякою окропу, настоюють 20 хвилини і на вражене місце роблять компрес. Препарати кореневищ застосовують при серцевих ангіоспазмах, атеросклеротичному кардіосклерозі, міокардиті, гіпертонії. Для цього готують відвар в пропорції 10:200 і приймають по 1 столовій ложці 3 рази на день. При вживанні великих доз може підвищитись сечо- і потовиділення, з'являються болючі болі в кінцівках, нудота, блювання, болі в животі, пронос або запор, занепад серцевої діяльності.

Багно звичайне - *Ledum palustre* L.

Вічнозелений кущ з родини вересові (Ericaceae) заввишки від 50 см до 125 см з лежачими, сіро-бурими стеблами і численними, висхідними гілками з черешками. Листки шкіряні, лінійні і з загнутими краями, знизу вкриті бурими повстинними волосками. Білі, рідше жовтувато-білі квітки зібрані у верхіткових зонтикоподібних щитках, на довгих тонких і ржаво-біло-повстяних клейких квітотіжках. Цвіте в липні-вересні. Плід - коробочка з численними дрібними насінинками.

Поширення. Росте на болотах, заболочених хвойних лісах, торфовищах в лісах і тундрі Арктики, Європейській частині, Сибіру, Далекому Сходу, в Україні - на Полісся, зрідка на Прикарпатті і в Карпатах.

Заготівля. Збирають одио- і дворічні пагони з листками в період цвітіння й сушать.

Хімічний склад. У корінні є гасипол, дубильні речовини, аскорбінова кислота, вітаміни К, три метиламіни, ефірна олія; насіння містить гасипол, гасипін, пігмент гасипурпури, жир-

ну олія, високоякісний білок; у квітках є флавоноїди (5%), кислоти: лимонна (5-7%) і яблучна (3-4%). У всіх частинах рослини є каротиноїди. Сировина містить отруйну ефірну олію (0,3-2%), до складу якої входить цимол, сесквітерпенові спирти азуленового ряду - ледол і палюстрол, а також глікозиди - арбутиї і ериколиї, дубильні речовини, пектини, флавоноїди (кверцетрин, гіперон), барвники, вітаміни С (190 мг%), три-терпеноїд тараксерол, андромедотоксин, смоли, сполуки мангану, міді, алюмінію, барію, свинцю, срібла.

Застосування. Ефірна олія має місцево подразнюючу, анти-септичну, відхаркуючу, спазмолітичну, протикашлеву дію, а при всмоктуванні збуджує центральну нервову систему; великі дози викликають пораліч мозкових центрів, серця та дихання. Застосовують при хронічному суглобовому ревматизмі, подагрі, жовтяниці, бронхіальній астмі, екземі та інших шкірних захворюваннях, спастичних ентероколітах, стенокардії, туберкульозі легенів, як відхаркувальний і потогінний засіб при простудних захворюваннях, пропасниці, коклюші, скрофульозі (одночасно з примочкою). Готують напар з 25 г сировини на 1 л окропу і п'ють по 0,5 склянки 5-6 разів на день. Дітям при приступках коклюшу дають по 1 чайній ложці декілька разів на день. Відвар в пропорції 10,0:200,0 трави приймають по 1 столовій ложці 3-4 рази на день.

Зовнішньо застосовують при грипі та гострих ринітах. Готують витяжку свіжих пагонів чи квіток на оливковій чи лляній або соняшниковій олії в пропорції 1:10 настоюванням у духовці протягом 12 годин, або змішуванням 1 частини згущеної до половини води витяжки з 3 частинами олії і настоюванням у духовці кілька хвилин. Цю витяжку вводять в ніздрі по 1-2 краплі 2 рази на день. Її використовують також для втирання як заспокійливий засіб при головному болі, ломоті, ревматичних і невралгічних болях. Такий же ефект дає багнове масло у вигляді 10% розчину в олії та 30% мазі на вазеліні. Листки застосовують при екземі, висипах, нарывах, пвиаріціях, лишаях, обмороженнях, укусах отруйними комахами і гадюками. Рослина отруйна і вживання на 1 прийом понад 0,5 г може викликати токсичні явища, а у вагітних жінок - аборт. В гомеопатії з молодих пагонів готують ліки, які призначають при рев-

матизмі, кровотечах, пораненнях. Застосовують як інсектицидний засіб - перекладають одяг і хутра, щоб відстрашувати міль, блошиць та інших комах. Обкурюють приміщення, щоб позбутися мух і комарів. Багна звичайного бояться мнші, щоб їх вигнати з дому, його розкладають в місцях знаходження.

Береза бородавчата - *Betula verrucosa* Ehrh.

Дерево з родни березові (Betulaceae) висотою до 30 м, з потужною кореневою системою й ажурною кроною із звисаючими бородавчастими, червоноувато-бурими однорічними гілками. На пагонах знаходяться довго-черешкові, ромбічні, трикутиромбічні або ромбічнояйцеподібні листки з дво- або однозубчатыми краями. Молоді листки клейкі, голі. Чоловічі суцвіття утворюються літом у рік перед цвітінням, жіночі квіттки також знаходяться у суцвіттях сережкн і утворюються вже у рік цвітіння.

Цвіте в квітні-травні. Плід - псевдомонокарпний - одионасінний горішки, довжиною 1-5мм з двома перетиначастими крильцями.

Поширення. Росте по лісах в Європейській частині, Західному Сибіру, горах Кавказу.

Інші види. Використовують також березу пушисту (*B. pubescens* Ehrh.).

Заготівля. Збирають бруньки раною весною під час розбруньковування, а також листки, в період цвітіння й сушать.

Заготовляють також сік. Для цього вибирають берези в лісі на підвищеному місці, краще біля дороги, з добре розвинутою кроною, в яких діаметр стовбура біля основн стаіовить не менше 20 см. У ньому на глибину 2-3 см під нахилом до землі, на висоті біля 35 см висвердлюють канал діаметром 1см. Якщо їх роблять декілька, то розташовують всі по одній стороні, на відстані 8-15 см одні від одного, щоб було зручніше. Більше 3 отворів робити не рекомендують, щоб не виснажувати березу. Після зачистки стінок отвору, в нього забивають дерев'яний жолобок і підставляють посудну для збору соку. Його краще збирати закритим способом: забивають жолобок з нержавіючої сталі конічної форми, з трубкою з харчової гуми або поліетилену довжиною

біля 30-35 см, підставляють 3-літрові балони, які накривають поліетиленою кришкою з отвором для трубки. Сік збирають 2 рази на добу - вранці й ввечері. З одної берези одержують до 60 л соку. Сік в свіжому стані зберігають 3-4 дні. При подальшому стоянні він починає бродити. Тому значну частину соку переробляють в консерви - "Сік березовий з цукром" - додають цукру та лимонної кислоти, підігрівають до 70-80°C, розливають в скляні банки і герметично закривають. Для потреб парфюмерно-косметичної промисловості його консервують спиртом. З соку одержують сироп, який містить до 65% цукру та квас.

Хімічний склад. Бруньки містять ефірну олію (3,5-8%), до складу якої входить бетулен, бетуллол, бетулолацетат, бетуленова кислота, сесквітерпени, а також сапоніни, вітамін С, нафталіни, смоли, гіркоти, барвники, мінеральні та інші речовини, серед яких є маловивчені потогінні та сечогінні. В листках є дубильні речовини пірокатехінової групи (5-9%), цукри (8-9%), сапоніни (до 3,2%), вітамін С (до 40 мг%), ефірна олія (0,05%), до складу якої входять сесквітерпени, глікозиди спіракозид, гаулерин і гіперозид, ботулальбін, ботулоретинова і нікотиннова кислоти, інозит, смоли, флавоноїди, алкалоїди, мінеральні сполуки. В корі є ботулін (10-14%), танін (4-15%), сапоніни, глікозиди ботулозид і гаулерин, ефірна олія, до складу якої входить метилсаліцилат, а також смолисті кислоти, фітостерини, мінеральні та інші речовини. Сік містить леульозу та інші цукри (0,5-2%), органічні кислоти, сполуки кальцію, натрію, калію, магнію, стронцію, заліза, мангану, міді, бору, молібдену.

Застосування. Бруньки застосовують як сечо-, пото- і жовчогінний засіб при захворюваннях нирок, печінки, жовчних шляхів, при ревматизмі, набряках серцевого походження, атеросклерозі, лишаях, виснагах на шкірі, гострих і хронічних екземах, бронхітах, пневмоніях, в тому числі грибоквих, абсцесах і гангрени легенів, інфільтрації легенів та бронхів, для запобігання розантку некрозу і для регенерації легеневої та бронхіальної тканини в результаті патогенної дії мікробів, вірусів, токсинів. Для чого готують 10% настій і приймають по 0,25 склянки 3-4 рази на день, або беруть 1 чайну ложку сиропу (5 г), заливають 1 склянкою окропу (200 мл), настоюють 30 хв. і випивають за 3 або декілька прийомів

протягом дня. Протипоказано при функціональній недостатності нирок, бо смолисті речовини роздратовують їх. Настій бруньок на спирті 90% в пропорції 1:5 приймають по 1 столовій ложці як сечо- і жовчогінний засіб при нирково- і жовчнокам'яній хворобах, для втирань та компресів при артритах, міозитах, гострих і хронічних екземах, погано заживаючих ранах, садинах, пролежнях. При ерозіях шийки матки та її запаленнях роблять ванночки і тампони з 10-20% настоєм. Бруньки використовують для приготування гігієнічних і лікувальних ванн.

Листки ефективні при тих же захворюваннях, що й бруньки, особливо при серцевих хворобах. Настій листків протягом тижня забезпечує ефективність препаратів наперстянки, які часто вживаються в цих випадках, навіть коли раніше вони не проявляли дії. Сік використовують як загальнотонізуючий і стимулюючий засіб та приймний напій. Він поліпшує обмін речовин, особливо коли він порушений, сприяє виділенню шкідливих сполук і продуктів обміну речовин. Особливо сприятливо діє на ослаблених дітей. Сік має також сечогінні і апетитні властивості. Вживають при екземах, лишаях, фурункулах, висипах й інших захворюваннях шкіри, неокрів'ї після поранень, подагрі, ревматизмі, артритах, шинзі, набряках, ранах і виразках, які довго не заживають, родильній гарячці, бронхіті, бронхоектазах, туберкульозі та деяких інших хворобах з підвищеною температурою. П'ють по 1 склянці 3 рази на день, а то й більше. З деревини добувають активоване вугілля. Воно адсорбує на поверхню газів й інші речовини. Застосовують при отруєннях алкалоїдами, солями важких металів та іншими токсичними речовинами, при метеоризмі, диспепсії, харчових інтоксикаціях, підвищеній кислотності шлункового соку. Приймають при отруєннях по 20-30 г у вигляді суспензії у воді на прийом, при метеоризмі й підвищеній кислотності - по 1-2 г 3-4 рази на день. Випускають в порошок й таблетках по 0,25 і 5 г (карболен). З бересті сухою дистильованою одержують дьоготь. Має дезинфікуючу, інсектицидну й місцево подразнюючу дію. Застосовують у вигляді 10-30% мазей і лініментів при екземі, лускатому лишаї, ранах, пролежнях, корості й інших захворюваннях шкіри.

В народній медицині, крім того, застосовують при розладах травлення, гіперацидних гастритах, неврозах шлунку, вираз-

ковій хворобі шлунка і 12-палої кишки, подагрі, ожирінні, запаленнях органів дихання, в післяопераційному періоді, щоб полегшити та прискорити очищення, починаючи з 12-го дня родів, при вуграх, свербезі й інших захворюваннях шкіри, проти аскарид і гостриків. Готують відвар 1-3 чайної ложки (5-15 г) бруньок на 1 склянку води (200 мл) і п'ють по 1 склянці 2-4 рази на день. Замість бруньок можна застосовувати листя, якого беруть в 2 рази більше. Вживають спиртовий та горілчаний настій: 50 г бруньок заливають 0,5 л 70% спирту, настоюють 7 днів і приймають всередину по 15-20 крапель в ложці води за 20 хв. до їди 3 рази на день. Якщо беруть горілку, то настоюють 10 днів і приймають по 30-40 крапель. При захворюваннях нирок, сечоводів, нирковокам'яній хворобі, водяниці приймають відвар молодих гілок в співвідношенні 10,0-15,0:200,0. Його застосовують і в усіх тих випадках, коли показані бруньки й листки. Дьоготь приймають при деяких інфекційних захворюваннях, зокрема легенів і дихальних шляхів - по 5-10 крапель 3 рази на день. При опіках, пролежнях, хронічних екземах й інших захворюваннях шкіри роблять примочки настоєм в співвідношенні 10,0:200,0. При ревматизмі, невралгічних болях, ломоті, болях у суглобах, приймають всередину настій й одночасно втирають його в болючі місця, або роблять компреси. При гострих і хронічних екземах, лишаях, ревматизмі, потіині ніг роблять теплі ванни з настоєм листків. Біля 200 г листків заливають 4 л води, кип'ятять 10 хв. і додають до ванни. При ревматизмі, подагрі, паралічах, водяниці допомагають ванни, які в народі називають "сухими". В дерев'яну діжку накладають свіжих листків, накривають її кришкою. Після того, як листки зігріються, хворого садляють в діжку, занурюють в листки по пояс або шию і видержують його годину. З листя при цих захворюваннях роблять зігрівальні компреси. Сухі листки обливають окропом і ними обкладають на 1-1,5 години болісні місця рук і ніг. Дьогтем лікують хворих коростою - натирають тіло щоденно, звичайно перед сном протягом 3 днів, а на 4-й приймають гарячу ванну. При ранах, що довго не загоюються, роблять пов'язки з сумішшю дьогтю й рослинної олії (3,0-5,0:100,0). З листків готують вітамінний напій - заливають 3-кратною кількістю окропу, підкисленого соляною кислотою, настоюють 2 години, підсолоджують і п'ють по 1 склянці

на день. Попіл корн застосовують при тривалій печії в шлунку. Сік і відвар лнстків застосовують з косметичною метою. Їх сумішшю миють голову при облісінні, або втирають настойку бруньок. Обличчя умивають соком для видалення вугрів, виспів і плям. При сухій шкірі роблять маску з соком, а також втирають 2-3 рази підряд і залишають на 10 хв. При сухій, зів'ялій шкірі роблять маски з суміші: беруть по 1 столовій ложці соку, майонезу, кислого молока та чайної ложки меду або сметани. Через 10 хв. маску змивають холодною водою. При набряках і пастозності обличчя застосовують по 1/3 склянки 3 рази на день настій із 1 столової ложки бруньок і листків на 1 склянку окропу. При жирній, пористій шкірі та вугревих висипах обличчя протирають 2 рази на день настоем, який готують так: 1 частина бруньок настоюють на 5 частинах 96% спирту 1 добу і додають 2 столових ложки напару листків берези. Якщо шкіра зів'яла, почервоніла й подразнена, то застосовують напар бруньок - 1 столову ложку бруньок або листків заливають 1 склянкою окропу, додають 2 г питної соди, настоюють у духовці 12 годин, фільтрують, заморожують і льодом протирають 1-2 хв. шкіру. Ним же протирають голову при жирному волоссі. Листки вживають для відстрашування моли - їх кладуть між одяг.

Валеріана лікарська - *Valeriana officinalis* L.

Багаторічна трав'яниста рослина з родини валеріанові (*Valerianaceae*) з товстим, циліндричним кореневищем від якого відходять численні, тоненькі, буруваті корені та підземні пагони - столони. Прямостоячі, циліндричні, ребристі, голі або опушені стебла, висотою до 2м з боковими пагонами одиночі, або утворюють кущ. Непарноперні, супротивні листки складаються з 3-15 пар сидячих, ланцетних або широколанцетних, інколи яйцеподібних в прикореневій зоні листочків. Рожеві, димчасто-фіолетові, білі квітки зібрані у великі або волотевидні суцвіття. Цвіте у травні-серпні. Плід - одногнізда, псевдокорпна сім'янка з летючою.

Поширення. Росте по болотах, в лісах, балках, серед чагарників, на узліссях, галявинах, вологих місцях, по берегах

озер, річок і струмків в лісовій і лісостеповій зонах Європейської частині, Сибірі, Середній Азії, на Далекому Сході, Кавказі.

Заготівля. Збирають кореневища з коренями пізно восени й сушать.

Хімічний склад. Сировина містить 0,5-2% ефірної олії, до складу якої входять валеріанова й ізовалеріанова кислоти, валереналь, борнеол, борнеолові ефіри валеріанової, ізовалеріанової, мурашиної, оцтової та масляної кислоти, пінен, лимонен, терпінеол, каріофілен, касіловий і азотовмістний спирт, алкалоїди (валерин, хатинін, актинідин, валеріанін), летучі основи, ізовалерамід, глікозид валерид, сапоніни, пірил-альфаметилкетон, цукри, крохмаль, мурашина, оцтова, яблучна, пальметнова і стеаринова кислоти, дубильні речовини.

Застосування. Препарати валеріани заспокоюють центральну нервову систему (діють в основному на гіпоталамус), зменшують її збудження, знімають розлади вегетативної нервової системи, регулюють діяльність нервово-м'язового апарату серця, розширюють коронарні судини і тим самим поліпшують кровопостачання серця, мають гіпотензивну та спазмолітичну дію, до деякої міри посилюють моторну функцію кишечника й секреторну функцію залоз шлунково-кишечного тракту та жовчевидіння. Призначають як заспокійливий та тонізуючий засіб при функціональних розладах центральної нервової системи (неврозах, істерії, нервовому виснаженні, розумовій перевтомі, епілепсії поряд з іншими лікувальними заходами), при захворюваннях серця, які супроводяться спазмами коронарних судин (стенокардія), при болях в області серця, гіпертонічній хворобі I ступеня як прояв загального неврозу, пароксизмальній тахікардії, серцебиттях та екстрасистоліях, пов'язаних з невротичними станами, при гострому міокардиті, який супроводиться безсонням, базедовій хворобі з відчуттям жару, серцебиттям та іншими обтяжливими симптомами, при неврозах шлунково-кишечного тракту зі спазматичними болями, запорами, метеоризмом, при порушенні функції шлунково-кишечного тракту, спазмах стравоходу, особливо стійкому кардіальному спазмі, при захворюваннях печінки й жовчного міхура поряд з іншими лікувальними засобами, при розладах в клімактеричному періоді, особливо при приливах крові до голови у жінок, при нецукровому

сечовиділення, деяких вітамінозах, після перенесених виснажливих хвороб. Препарати валеріани більш ефективні при систематичному їх застосуванні, оскільки патологічний процес розвивається поступово. Довге застосування може викликати порушення функцій шлунково-кишкового тракту. Готують настій в співвідношенні 6,0 - 20,0 : 180, - 200,0 і приймають по 1 столовій ложці 3-4 рази на день, або беруть 2 чайних ложки сировини, заливають 1 склянкою води, кип'ятять 5 хв. і приймають також, або 5 г кореневищ заливають 250 мл окропу, томлять 2 години і п'ють по 100 мл вранці й ввечері перед сном. Для поліпшення смаку витяжок додають цукровий сироп або мед. Застосовують і такий настій: 1 столову ложку сировини заливають 1 склянкою води, настоюють 24 години і випивають протягом дня за декілька прийомів. Ще беруть 8,0-10,0 г кореневищ, заливають 1 склянкою окропу, накривають кришкою, настоюють 8 годин, випивають протягом дня. Приймають і порошок кореневища - по 1-2 г 2-4 рази на день. Випускають брикети кореневищ з коренями розміром 120x100x65 мм і вагою 75 г, розділених на 10 частин. Беруть 1-2 частини, заливають 1 склянкою води, кип'ятять 5 хв. і приймають по 1 столовій ложці 3 рази на день. З кореневищ і коріння настоюванням на 70% спирті одержують 20% настій (валеріанові краплі). Приймають по 20-30 крапель 3-4 рази на день. Готують також ефірно-валеріанову настій, який приймають як і попередній препарат. Настій валеріани входить до складу кардіовалену (склад: сік свіжої трави жовтушника сірого - 17 г, адонізиду 30 г, рідкого екстракту глоду кроваво-червоного 2 г, настою валеріани 46,9 г, камфори 0,4 г, натрію броміду 2 г, спирту 95% 1,6 г і хлорбутанолгідрату - 0,25%), який приймають по 15-20 крапель 1-2 рази на день при ревматичних пороках серця, кардіосклерозі з явищами серцевої недостатності й порушеннями кровообігу I і II ступеня, стенокардії, вегетативних неврозах. Він входить до складу крапель Зеленіна (склад: настій конвалії і валеріани по 10 г, настій белладонни 2,5 г і ментол 0,1 г), які приймають по 20-25 крапель 2-3 рази на день при неврозах серця з брадикардією, та валокорміду (склад: настій валеріани та конвалії по 10 мл, настій белладонни 5 мл, натрію броміду 4 г, ментолу 0,25 г, води до 30 мл), який приймають в тих випадках, що і краплі Зеленіна по 10-20 крапель 2-3 рази на день.

Настій валеріани входить до складу шлушкових, зубних, конваліно-валеріанових, камфорно-валеріанових та інших крапель.

З кореневищ виготовляють густий екстракт валеріани - приймають в пілюлях по 0,04-0,05 г на прийом та у вигляді драже таблеток - дають по 1 таблетці 3 рази на день. Входить до складу камфйоду (склад: йод 0,0005 г, йодид калію 0,005 г, бромкамфора 0,1 г, кореневища валеріани 0,1 (0,5) г, екстракт валеріани густий 0,05 г, маса драже - до 0,35 г) і камфодалу (склад: йод 0,0005 г, йодид калію 0,005 г, фенобарбитал 0,01 г, бромкамфора 0,1 г, кореневища валеріани 0,1 (0,05) г, екстракт валеріани густий 0,05 г), які випускають у вигляді драже і приймають при гіпертиреозі по 1 драже 2 рази на день після їди куроами по 20 днів з 10-20-денними перервами. Список Б. Застосовують і валеріановий сироп: 10 г кореневищ змочують в 10 г спирту, настоюють в 90 мл води 2 доби, а потім в 80 частинах фільтрату розчиняють 120 частин цукру.

Застосовують в народній медицині. Беруть 1 чайну ложку сировини, заливають 1 склянкою окропу, кип'ятять 10 хв. і п'ють по 1 скляниці за потребою. При кишкових коліках приймають відвар з кореневищ. При епілепсії у дітей, їх купають через день перед сном по 15 хв. в теплом відварі - беруть 30 г сировини, заливають 1 л води, кип'ятять 10 хв. і додають до ванни. Одночасно дають всередину по 7-10 крапель настою на 1 чайну ложку води. Такі 15-хвилинні ванни роблять через день перед сном.

Деревій звичайний - *Achillea millefolium* L.

Багаторічна трав'яниста шерстисто-мохната рослина з родини складноцвітні (Compositae) з повзучим кореневищем, рубчасто-борозенчастими стеблами висотою до 70 см і лінійноланцетними або лінійнодовгастими, подвійноперисторозсіченими листками з 2-3 сегментами і майже лінійними лопатями. Дрібні, довгасто яйцевидні кошики, зібрані у верхівкові щитки. Обгортка кошиків формується із зеленуватих по краю півчастих листків. Квітки білі, рідше рожеві: крайові - жіночі, несправжньоязичкові, внутрішні - двостатеві, трубчасті. Цвіте в липні-жовтні. Плід - довгаста сім'янка.

Поширення. Ростає по луках, лісових галявинах, горбах, полях, межах, гаях, схилах балок і ярів, біля доріг по всій Європі, Східному Сибіру, Далекому Сході, Середній Азії.

Заготівля. Збирають траву та квітки в фазі цвітіння і сушать.

Хімічний склад. У траві міститься ефірна олія (до 0,8%), до складу якої входить хамазулен, проазулен, пінен, туйон, цинеол, борнеол, борнілацетат, евгенол, лимонен, евкалиптол, каріофілен; а також гіркні глікоалкалоїд ахілеїн, вітаміни С і К, каротин (17,6 мг%), аконітова, мурашина, оцтова й ізовалеріанова кислоти, смоли, аспарагін, дубильні речовини, нітрати, сполукн алюмінію, хрому, заліза, міді, мангану.

Застосування. Ахілеїн підвищує зсідання крові і тому препарати деревію мають кровоспинні властивості. Вони також виявляють протизапальну, в'яжучу, ранозаживлюючу, жовчогінну та протиалергічну дію, посилюють скорочення м'язів матки, чим підвищують кровоспинну дію при маткових кровотечах, здійснюють судинорозширюючу і знеболюючу дію при захворюваннях ШКТ. Настій деревію підвищує зсідання крові на 60%, а 5% сік - на 60-80%; вони діють довго, ніжно і не викликають тромбозів. Протизапальна дія пов'язана з ефірною олією (хамазуленом). Застосовують як кровоспинний засіб при носових, зубних, ясневих та інших місцевих кровотечах, ранах, садно, подряпаннях, при гіморойдальних, кишечних, легневих і маткових кровотечах на ґрунті запальних процесів, фібриоміомах, метрпатіях, захворюваннях шлунково-кишечного тракту (виразках, гастритах, колітах, диспепсіях) для поліпшення апетиту й травлення при запаленнях верхніх, дихальних шляхів, в початковій стадії гострих респіраторних захворювань, інфільтратах легенів і бронхів, при гангрені та абсцесах легенів, пневмоніях і бронхітах, в тому числі грибкових, при кровохарканнях і легневих кровотечах внаслідок стазу або пошкодження кровоносних судин, для запобігання некрозу і для регенерації легеневої та бронхіальної тканин в результаті пошкоджуючої дії мікробів, вірусів, токсинів, при грипі, нічному нетриманні сечі, гематурії, фосфатурії, хронічному калькульозному піелонефриті, циститах, нирковокам'яній хворобі, гломерулонефритах, як безбездіяльний засіб при болісних менструаціях. Готують настій в співвідношенні 15,0:200,0 і приймають по 1 столовій ложці за 30

хв. до їди 3-4 рази на день, або 2 чайні ложки сировини заливають і склянкою окропу настоюють 1 годину і випивають протягом дня за декілька прийомів. При гастритах приймають 5%, а при виразковій хворобі шлунка і 12-палої кишки - 10% відвар трави 25-30 днів і призначають відповідну дієту. З трави готують рідкий екстракт, який приймають по 40-50 крапель 3 рази на день. Настоем 2 столових ложки сировини на 0,5 л окропу роблять полоскання при стоматитах та запаленні ясеи. Довгочасне вживання і прийом великих доз можуть викликати висипи на шкірі.

В народній медицині крім того, застосовують при мізерних менструаціях, для поліпшення обміну речовин (при фурункулозі, висипах на шкірі), при запамороченні, нудоті, головному болі, недокрив'ї, для збільшення виділення молока в матерів, білях, кашлі, задишці, гіпертонії, зубному болі, безсонні, істерії, проносах, нічних полюціях, як потогінний та відхаркувальний засіб, при ревматизмі, скофульозі, жовчнокам'яній хворобі та інших захворюваннях печінки й жовчних шляхів, проти глстів. Готують настій в пропорції 60,0:500,0 і приймають по 1 склянці 3 рази на день, або 20% настійку трави з квітками - приймають по 2 столових ложки перед їдою 3 рази на день. При виразковій хворобі шлунка і 12-палої кишки та хронічних гастритах беруть 2 столових ложки сировини, заливають і склянкою окропу, кип'ятять 10 хв. і приймають по 0,5 склянки за 10-15 хв. до їди 3 рази на день протягом 25-30 днів. При спазмах кишечника, атеросклерозі, схильності до стенокардії приймають по 20 крапель перед їдою 3 рази на день протягом тривалого часу 20% настійку коренів на 70% спирті. Сік з медом приймають по 1 чайній ложці 3 рази на день для поліпшення апетиту і травлення, особливо при туберкульозі і недокрив'ї, для поліпшення обміну речовин, при захворюваннях печінки, маткових кровотечах, параметритах, для посилення виділення молока у матерів. При частих і болісних позовах на сечовиділення при циститах як знеболюючий засіб роблять теплі (40°C) мікроклізми 10% настоєм трави вводячи в пряму кишку по 80-100 мл, краще на ніч.

Зовнішньо застосовують при ранах і запаленнях шкіри - засипають порошком трави, прикладають свіжі, потовчені листки, або наносять сік свіжих листків. З цієї метою застосовують і мазь,

приготовлену з рівних частин квіток і листків на свинячому жирі. При корості й лускатому лишай приймають ванни з відвару трав. Сік і настій трави застосовують, щоб позбутися веснянок, вугрів та надати шкірі бархатності й матового кольору. Настоем мийуть обличчя і шию. Шкіра стає еластичною і набуває приємного відтінку. Есенцію свіжої трави застосовують в гомеопатії. Траву використовують як приправу до м'ясних і овочевих страв.

Евкалипт кулястий - *Eucalyptus globulus* Labill.

Вічнозелене дерево з родини миртові (Myrtaceae) заввишки до 155 м, з потужною кореневою системою. На молодих пагонах дерев листки супротивні, сидячі, м'які, вкриті шаром воску, яйцеподібні з серцевидною основою. На старих пагонах вони переходять поступово у чергові з видовженою формою. Найстарші листки чергові, вузьколанцетні, серпоподібнозигиті, шкірясті, короткочерешкові.

У мезофілі всіх листків знаходяться великі кулясті містлища з ефірною олією. Зелені квітки сидять на коротких квітконіжках. Цвіте літом. Плід - напівкуляста коробочка з багатьма насінинами. Поглинає велику кількість води, а тому є незамінним для осушення болотистих місцевостей.

Інші види. Використовують також евкалипти: попільний (*E. cinerea* F. Muell.) і прутковидний (*E. viminalis* Labill.).

Поширення. В дикому стані зустрічається в Австралії. Промислові насадження є на узбережжі Середземного і Чорного морів, в Америці, Індії, Індонезії, Новій Зеландії, Південній Америці.

Заготівля. Збирають старі серповидні листки, починаючи з вересня і сушать.

Хімічний склад. У листках є смоли, віск, органічні кислоти, дубильні речовини, ефірна олія (1,5-4,5%), до складу якої входить цинеол, пінокарвеол, ізовалеріановий, куміновий і капроновий альдегіди, аміловий спирт, терпінеол, сесквітерпени (глобулол або ейдесмол), d- α -пінен, камфен, фенхен та ін.

Застосування. Препарати листків застосовують як протизапальні, місцево анестезуючі, зміцнювальні, заспокійливі, спазмолітичні, судинозвужуючі, в'яжучі та кровоспинні засоби.

Вони бактерицидно діють на стрептококів, стафілококів, кишечну паличку, паличку черевного тифу, паратифів А і В, збудників дизентерії, гнійних і анаеробних інфекцій. Для зручності застосування випускають брикети листків розміром 120 x 65 x 10 мм вагою 100 г, розділених на 10 частин по 10 г. Беруть 1 частину брикету або 2 столових ложки листків (10 г) на 1 склянку води (200 мл) і готують настій. При гострих інфекційних захворюваннях, блюванні, проносі та інших диспептичних розладах цей настій п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день. При захворюваннях ротової порожнини і верхніх дихальних шляхів, ларингітах, трахеїтах, бронхітах, плевритах, абсцесах і гангрені легенів, настоем роблять полоскання та інгаляції - 1 столову ложку розводять 1 склянкою теплої перевареної води й полощуть горло та носоглотку 3-5 разів на день. Якщо роблять інгаляції, зокрема при бронхіті та бронхіальній астмі, то настій розводять кип'яченою водою.

Застосовують настій при ранах, як свіжих, так і інфікованих, гнійних маститах, абсцесах, фурункулах, карбункулах, флегмонах, остеомиєліті, виразках, відкритих переломах, геморої. Роблять примочки й ванночки настоем щоденно, декілька разів на день, до зникнення симптомів захворювання. Крім того, рани промивають настоем з розчином новокаїну, а сумішшю рівних частин настою і риб'ячого жиру обробляють фістули. При запаленні анального отвору і зовнішніх жіночих статевих органів роблять спринцювання і промивання, для чого 1-3 склянки настою розводять перевареною водою до 1 л. Застосовують також у вигляді клізм - по 0,5 склянки на день протягом 5-10 днів. Настойку евкалипта призначають при бронхіті, захворюваннях верхніх дихальних шляхів та ротової порожнини, а також як заспокійливий засіб по 15-30 крапель на воді за 30 хв. до їди 2-3 рази на день. При блефаритах змазують краї повік, для полоскання - беруть 10-15 крапель на 1 склянку води. Входить до складу евкатолу (склад: настій евкалипта 50 мл, ментол 0,25 г, спирт до 100 мл). Беруть його 5-10 крапель на 1 склянку води і роблять полоскання при захворюваннях верхніх дихальних шляхів.

Евкалиптову олію застосовують при захворюванні верхніх дихальних шляхів, частіше всього у вигляді інгаляцій. Беруть - 10 г масла і 1 г ментолу. Інколи до цієї суміші ще додають анісову

олію. При риніті допомагає 2% розчин евкаліптової олії в соняшниковій - ним змазують носові ходи. Його застосовують і при остеомиєліті, карбункулах, фурункулах, ерозіях шийки матки, як болезаспокійливий та відтяжний засіб при невралгіях, ревматизмі, радикуліті. При захворюванні верхніх дихальних шляхів роблять полоскання - 10-15 крапель на 1 склянку води. В суміші з скипидаром і камфорною олією допомагає при ревматизмі та невралгічних болях. Сумішшю роблять втирання хворих місць. Інколи при цих захворюваннях вживають і настій евкаліпта. Олію застосовують для освіження повітря в закритих приміщеннях - спиртовим розчином або сумішшю з водою проводять пульверизацію. Вона входить до складу інгакамфа, інгаліпта, пектусну, пастилок Вальда, хлоретон-інгаліанту, каметону, ефкамону, камфомену. Інгакамф (склад в грамах: олія евкаліптова 0,1, камфора 0,3, ментол 0,17, метилсаліцилат 0,08) випускають в ампулах по 1 мл. Ним просочують пористий матеріал в футлярі з пластмаси. Застосовують у вигляді інгаляцій при захворюваннях верхніх дихальних шляхів, особливо при нежиті: вдихають по чергово в кожную ніздрю через верхній отвір футляра. Якщо нежить велика, то інгаляції повторюють через кожні 30-40 хв. Інгаліпт - препарат в аерозольній упаковці, який містить в 30 мл розчинних норсульфазолу і стрептоциду по 0,75 г, тимолу, евкаліптової і м'ятної олії по 0,015 г, спирту 1,8 г, гліцерину 2,1 г і стабілізуючі поверхнево активні речовини. Застосовують як антисептичний і протизапальний засіб при тонзилітах, фарингітах, ларингітах, афтозних і виразкових стоматитах. Розпилюють в ротовій порожнині, після попереднього полоскання теплою прокип'яченою водою протягом 1-2 секунд. Зрошення роблять 3-4 рази на добу. Слідкують, щоб інгаліпт утримувався в ротовій порожнині не більше 5-7 хв. Пектусин в таблетках (склад в грамах: олія евкаліптова 0,0005, ментол 0,004, тальк 0,03 і цукор 0,764) застосовують при захворюваннях верхніх дихальних шляхів - приймають декілька таблеток на день - тримають в роті до повного розсмоктування. Ментоло-евкаліптові цукерки, або пастилки Вальда (склад в грамах: олія евкаліптова 0,0005, ментол 0,002, цукор 0,5, камідь аравійська або трагакант 0,5). Застосовують як відхаркувальний і антисептичний засіб при кашлі - 1-2 цукерки тримають в роті до розсмоктування.

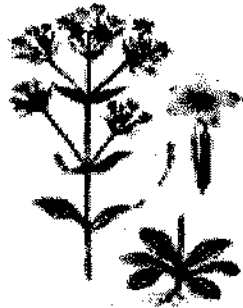
Хлоретон-інгаліант (склад в грамах: олія евкаліптова 1,0, ментол 1,0, хлоретон 1,0, камфора 1,0, олія вазелінова 96,0), застосовують як антисептичний і анестезуючий засіб для інгаляцій при захворюваннях горла і носоглотки - по 2-3 краплі в кожную ніздрю. Втирають в шкіру при свербіжі. Каметон в аерозольних балонах по 30 мл (склад в грамах: олія евкаліптова - 0,1, ментол 0,1, камфора 0,1, хлорбутанолгідрат 0,1, олія вазелінова 9,6, фреон 20,0), застосовують як протизапальні, антисептичний і злегка анестезуючий засіб при запаленнях носа, глотки, гортані. Розпилюють в ротову порожнину та ніс на фазі вдихання 1-2 секунди протягом 1-2 хв. 3-4 рази на добу. Протипоказаний дітям до 4 років. Камфомен в аерозольних балонах по 40 мл (склад: ментол 0,06 г, олія евкаліптова 0,61 г, камфорна і рцинова олії по 0,61 г, спиртовий розчин фурациліну 0,1% 2 мл, олія оливкова 10 г, фреон 12-20 г) застосовують при ринітах, фарингітах, інших захворюваннях верхніх дихальних шляхів у вигляді інгаляцій - по 1-3 розпилення після їди 3-4 рази на день. Ефкамон - мазь такого складу (в грамах): олія евкаліптова 7, камфора 10,0, олія гвоздикова 3,0, олія алілова гірчична 3,0, ментол 14,0, метилсаліцилат 8,0, настій перцю стручкового 4,0, тимол 3,0, хлоралгідрат 3,0, спирт коричний 1,0, спермацет 15,0 - вазелін до 100,0. Застосовують як знеболюючий засіб при гострому артриті, інфекційному поліартриті, шийному міозиті, алергічному нейроміозиті, люмбаго, ревматизмі, попереково-крижовому радикуліті, мігрені, ушибах, деформуєчому спондилозі, тунніті, гангліонітах шийно-грудного відділу. 2-3 г мазі втирають в болісні місця 2-3 рази на день. Список Б.

З листків евкаліпта одержують хлорофіліпт - суміш хлорофілів з антибактеріальними властивостями. Випускають 1% спиртовий і 2% олійний розчин в флаконах по 100 і 200 мл на 0,25% спиртовій основі в ампулах по 2 мл. Застосовують при захворюваннях, викликаних антибіотикостійкими стафілококами при пневмонії, перитоніті, післяопераційному та післяродовому сепсисі, опіках, ускладнених фаринголаринготрахеїті, трофічних і довго незаживаючих виразках, ерозіях шийки матки, ендометриті, параметриті, уретриті, кольпіті. Приймають по 25 крапель 1% спиртового розчину за 40 хв. до їди 3 рази на день. У клізмах - 20 мл 1% розчину розводять в 1 л води і застосовують 2 рази на день. Куре лікуван-

ня - 10 процедур. Для внутрішньовенного введення 2 мл 0,25% розчину розводять в 38 мл ізотонічного розчину і вводять по 40 мл 4 рази на день протягом 4-5 днів. При перитоніті та емпіємі 0,25% розчин розводять 1:20. 0,25% розчином новокаїну і вводять щоденно протягом 4-5 днів. Для зовнішнього застосування 0,25% розчин препарату розводять в пропорції 1:5. 0,25% розчином новокаїну. Для спринцювання розводять 1 столову ложку в 1 л води. У народній медицині при захворюваннях шлунка приймають по 3-4 столових ложки настою 50 г листків на 1 л водн 6 раз на день до їди. При виразковій хворобі шлунка і 12-палої кишки 20 г листків заварюють в 1 л окропу і випивають протягом дня за 6 прийомів. Такий настій п'ють і при проносах - по 2 десертні ложки / 20 мл / 3 рази на день. При сухій і мокрій екземі вражені місця протирають водним настоем 10,0:200,0. Листки ефективно діють як відстрашувальний засіб проти молі і інших комах.

Золототисячник зонтичний - *Centaureum umbellatum* Gilib (Gentianaceae)

Дворічна або однорічна гола трав'яниста гірка рослина з родини тирличеві (Gentianaceae) з прямостоячим 2-5-гранним стеблом висотою до 40 см, супротивними, цілокраїми, широколанцетними або ланцетними, напівстеблообгортними листками, прикореневою розеткою видовжено обернено-яйцеподібних листків. Яскраво-рожеві або білі квітки з білою трубкою віночка зібрані в щитковидне суцвіття. Цвіте в червні-вересні. Плід - двохстудкова, багатонасінна коробочка.

Поширення. Росте по кам'янистим і трав'янистим місцях, луках, степах, схилах, галявинах, узліссях, чагарниках в південній

і середній зонах Європейської частини, Середній Азії, Західному Сибіру, на Кавказі. **Інші види.** Використовують і золототисячник гарний (*G. pulchellum* Druce).

Заготівля. Збирають траву на початку цвітіння й сушать.

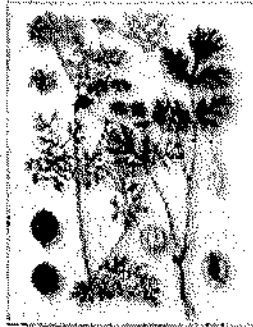
Хімічний склад. У траві міститься до 0,6-1% алкалоїду еритроциїну (ідентичний геїшаїніну), гіркі глікозиди ернтаурин, еритроцентаурин і ернтрамін, флавоноловий глікозид centaуреїн, вітамін

С, ефірна олія, слиз, смола, ферулова, ванілінова, сирингінова, 3,4-діоксифенілоцтова, протокатехова, сінапінова, кофейна та олеанолова кислоти, дубильні, мінеральні та інші речовини.

Застосування. Препарати золототисячнику стимулюють секрецію та перистальтику шлунково-кишечного тракту і тим самим збуджують апетит, поліпшують травлення і діють злегка проносно. Застосовують для поліпшення апетиту й травлення, при ахілії та запаленні шлунка, печії, запорах, в'ялій перистальтиці кишечника, метеоризмі, при захворюваннях печінки з недостатньою секрецією жовчі, анемії, цукровому діабеті, висипах на шкірі, при хронічних захворюваннях нирок запального характеру, як загально зміцнювальний засіб після хвороб з проявом лихоманки. Готують настій в пропорції 20:200 і приймають по 1 столовій ложці за 30 хв. до їди декілька разів на день, або 1-2 чайних ложки трави заливають 2 склянками окропу, настоюють 10 хв. і приймають протягом дня перед їдою. Застосовують також порошок трави - по 1-2 г декілька разів на день. У народній медицині застосовують також при гіперацидиному гастриті, диспепсії, дизентерії, блюванні, захворюваннях нирок, легенів і серця, пропасниці, шлункових крововиливах, геморої, водяниці, нерегулярних і слабких менструаціях, білях, туберкульозі кишечника, вуграх, струпах й інших захворюваннях шкіри, малярії, скрофулозі, проти алкоголізму й глистів у вигляді згаданого вище чаю або відвару в пропорції 10,0:500,0. Сік і настойку вживають при гастритах, хронічних екземах, як протизапальний засіб.

Коріандр посівний - *Coriandrum sativum* L.

Однорічна трав'яниста запашна рослина з родини зонтичні або селерові (Umbelliferae або Apiaceae) з прямостоячим тонко борозенчастим, зверху галузистим стеблом висотою до 70 см і черговими, верхніми та середніми 2,3-перистими, сидячими, нижніми - 3,5-перисторозділеними, довгочерешковими листками. Квітки дрібні, рожеві, 2-3 пелюстки крайових квіток у суцвітті, що направлені зовні. Значно більші від тих, що направлені в середину суцвіття, вони зигоморфні. Всі частини рослини непрємного запаху. Цвіте в червні-липні. Плід - куляста сім'янка. На плодах є 5 ледь помітних звивистих ребрець, що чергуються з 5 прямими. Плоди приємного запаху.

Поширення. Культивують і зустрічається одичалим на півдні Європейської частини, Криму Середній Азії, на Україні, в Росії.

Заготівля. Збирають зрілі плоди.

Хімічний склад. Плоди містять ефірну олію (0,5-1,5%), до складу якої входять ліналол, пінен, дипентен, цимол, терпінолен, терпінен, феландрен, гераніол, геранілацетат, борнеол, борнілацетат, а також жири (11 - 27%) білки, цукри, алкалоїди і ін. В траві є ефірна

олія, яка складається в основному з альдегідів.

Застосування. Лікувальна дія обумовлена ефірною олією, яка має болезаспокійливі, спазмолітичні, антисептичні, відхаркувальні й жовчогінні властивості, а також посилює грануляцію, підвищує апетит та секрецію шлуково-кишечного тракту. Застосовують для поліпшення апетиту та травлення, при гастритах, виразковій хворобі шлунка та 12-палої кишки, метеоризмі, захворюваннях печінки й жовчного міхура, для поліпшення відділення і розрідження мокротиння при захворюваннях легенів, хронічних гломеруло-нефритах з явищами азотемії. Зовнішньо - при ранах. Для цього готують настій з 1 чайної ложки плодів на 1 склянку води і випивають протягом дня за декілька прийомів. Вживають також цілі плоди - по 10 штук 1-2 рази на день. Обцукреї плоди приймають замість цукерок для знищення неприємного запаху в роті. З свіжих плодів перегонкою з водяним паром добувають коріандрову олію. З неї виготовляють цитраль, який застосовують як проти-запальний і болезаспокійливий засіб при кератитах, кон'юнктивітах у вигляді водно-спиртового розчину в співвідношенні 1:10000 - інстилюють по 1-2 краплі в кон'юнктивальний мішок. Застосовують також при тріщинах сосків молочних залоз у годуючих матерів. З коріандрової олії одержують речовини, за допомогою яких парфюмерно-косметичним виробам надають запахів троянди, фіалки, лимону, лілії, бергамоту, конвалії, липи тощо. Плоди застосовують для хлібопекарських, кондитерських і рибоконсервних виробів. Їх додають до супів, використовують при маринуванні риби, тушінні м'яса, солінні капусти, виготовленні квасу, пампушок, хлібців. Свіжа трава іде в салати, супи, як приємна приправа до

різних, частіше м'ясних страв, часто разом з іншою пряною зеленню. Сушу траву вживають зимою в супи, рисові та ячні страви.

Кульбаба лікарська - *Taraxacum officinale* Webb

Багаторічна трав'яниста рослина з родини складноцвітні або айстрові (Compositae або Asteraceae) з м'ясистим коренем, який у верхній частині переходить у кореневище. Стебло циліндричне, дудчасте, безлисте, квітконосне висотою до 30 см з багатоквітковим кошиком золотисто- або блідо-жовтого кольору. Листки лише прикореневі, перистолопатеві, або перистороздільні. Цвіте у квітні-червні.

Плід оливково- або світло-бура сім'янка з чубчиком, який закінчується білими тонкими волосками.

Поширення. Росте на луках, відкритих місцях, лісових галявинах, серед чагарників, біля доріг, в садках і парках, біля житла, на вигонах, смітниках, городах по всьому СНД, крім Арктики.

Заготівля. Збирають корені восени або рано навесні, а також траву на початку весни, до цвітіння й сушать.

Хімічний склад. Коріння містить гіркий глікозид тараксацин та тараксацерин (до 10%), стеринові сапоніни, дубильні речовини, гірку речовину лактукепін, тараксол, тараксастерол, псевдотараксастерол, ситостерин, стигмастерин, білки (12-15%), інулін (до 40%), сахароза (до 20%), аспарагін, кумарінову і церотинову кислоти, тирозиназу, тритерпенові спирти (арнідіол і фарадіол), вітаміни: С (до 70 мг%), В2, Е (8 мг%), каротин, холін, каучук (2-3%), жири, ефірну олію, маніт, слиз, дубильні речовини, флавоноїди лютеолін та апігенін, сполуки заліза, калію, кальцію, фосфору, кобальту; в листках та суцвіттях містяться каротиноїди: тараксацин, лютеїн, флавоксантин, органічні кислоти (винна, мелісова), тритерпенові спирти - арнідіол та фарадіол, білки, сапоніни, аспарагін, сполуки заліза, кальцію, алюмінію, мanganу, фосфору.

Застосування. Препарати коренів збуджують апетит і поліпшують діяльність шлуково-кишечного тракту, мають жовчогінну, діуретичну, протиглисну та проносну дію. Чинить протівірусну дію при гострих респіраторних захворюваннях. Зас-

тосовують для поліпшення апетиту й травлення, в основному, при анорексіях різної етіології, ацидних гастритах, для посилення жовчовиділення при хворобах печінки і жовчного міхура, при запорах, особливо хронічних, диспепсії, цукровому діабеті, гастроентеритах, геморої. Беруть 3 столових ложки препарату коренів (40г), заливають 2 склянками окропу, кип'ятять 20 хв. і відвар п'ють перед їдою 2 рази на день, або 1 столову ложку заливають 1 склянкою окропу, настоюють 20 хв. і п'ють по 1/4 склянки за 30 хв. до їди 3-4 рази на день, або 2 чайну ложку заливають 1 склянкою води, настоюють в холодному місці 8 годин і випивають глотками протягом дня.

Корені сприяють окисленню холестерину та виведенню його з організму у вигляді жовчних кислот і тому рекомендують вживати при атеросклерозі - приймають по 5 г порошку перед їдою на день. З цією метою вживають свіжі стебла і листки та сік з них. Для цього 30 г свіжої трави заливають 1 л води, кип'ятять 1-2 хв., настоюють в темному місці 20 хв. і п'ють по 1 склянці 4 рази на день. Сік з листків та коренів приймають по 50-100 мл на день як тонізуючий засіб, для посилення сечовиділення, при подагрі, жовтяниці, шкірних захворюваннях, разом з соком листків моркви - при захворюваннях нирок. При атеросклерозі та хронічних захворюваннях печінки застосовують мікстуру такого складу: сік коренів - 100 г, спирт 90% - 15 г, вода - 17 г і гліцерин - 15 г. Приймають по 1 ст. л. 1-2 рази на день. У народній медицині корені застосовують при метеоризмі, неповному засвоєнні жирів, в'яло-текучих процесах у селезінці, водяниці, геморої, ревматизмі, нирковокам'яній хворобі та інших захворюваннях нирок і сечового міхура, запаленні лімфатичних залоз, при фурункульозі, порушенні обміну речовин, цукровому діабеті, як відхаркувальний, протигрибковий, послаблюючий, потогі і молокогінний засіб у вигляді згаданого вище напару. Замість нього вживають порошок коренів - по 1 г 3-5 разів на день. Корені з листками застосовують при захворюваннях нирок і сечового міхура, водяниці, недокрив'ї, авітамінозах, подагрі, ревматизмі, захворюваннях шкіри, для пониження інтоксикації при хронічних захворюваннях і отруєннях, укусах гадюк і отруйних комах. Готують настій або напар з 20 г сировини на 200 мл води і приймають по 0,5 склянки 3-6 разів на день. Сік

застосовують при недокрив'ї, занепаді сил, авітамінозі С, як проносний засіб, при захворюваннях печінки, жовтяниці, хворобах сечового міхура, при фурунгулах, карбункулах, висипах на шкірі - по 2-8 столових ложки на день 3-4 тижні. Для збудження апетиту приймають перед їдою по 0,5 г порошку коренів. З коренів одержують густий екстракт, який використовують при виготовленні пілюль. При екземі порошок коренів змішують з медом і змазують, а потім змивають теплою сироваткою з молока. Траву вживають як відхаркувальний засіб при бронхітах, кашлі, туберкульозі легень. Застосовують і з косметичною метою. Беруть 2 ст. л. квіток, заливають 1 склянкою окропу, настоюють 20 хв. і напаром змазують декілька разів на день веснянки, пігментні плями на шкірі, особливо ті, які виникають при захворюваннях печінки. З цією метою, а також для виведення бородавок застосовують сік рослини. Молоді листки вживають в їжу. Більш старі листки використовують як шпинат, а також маринують. Марнують і молоді квіткові бутони, які потім додають до вінегретів і салатів. Стравн з кульбакою збуджують апетит і посилюють травлення і тому рекомендують хворим на недокрив'я, після перенесених інфекційних захворювань, авітамінозах, подагрі, ревматизмі, застої у воротній вені, при укусах отруйними тваринами. Корені вживають як сурогат кофе. Для цього їх підсмажують - іде часткова карамелізація цукру і утворення ароматних речовин, які надають приємного смаку й запаху.

Материнка звичайна - *Origanium vulgare* L.

Багаторічна трав'яниста пухнасто-шерстка, ароматна, медоносна рослина з роду губоцвіті або ясноткові (*Labiatae* або *Lamiales*) часто у формі півкуща з шишоподібним, горизонтальним коренивищем і прямостоячими, 4-гранними, опушеними стеблами висотою до 50 см. Листки супротивні, видовжено-яйцеподібні з просвічуючими залозками і опушеними черешками. Лілово-рожеві дрібні квітки зібрані в щиткоподібні суцвіття. Цвіте в липні-серпні. Плід складається з округлояйцеподібних темно-бурих 4 горішків. Вся рослина часто має пурпуровий відтінок. Запах рослини ароматний.

Поширення. Росте по луках, лісових галявинах, узліссях, схилах, пагорбках, серед чагарників, в річкових долинах і балках в лісових і лісостепових районах Європи, на Кавказі, Південних районах Сибіру, в Казахстані, Середній Азії.

Заготівля. Збирають траву в період цвітіння і сушать.

Хімічний склад. Сировина містить ефірну олію (0,12-1,5%), до складу якої входять тимол, карвакрол, цимол, гуйон, геранілацетат, вільні спирти, дипептен і терпінен, а також вітамін С, гіркі та дубильні речовини (до 8%), флавоноїдн.

Застосування. Препарати трави діють заспокійливо на центральну нервову систему, посилюють секрецію потових і бронхіальних залоз, залоз ШКТ, виділення жовчі, сечі, тонус і перистальтику кишечника, підвищують тонус і скорочення мускулатури матки, мають болезаспокійливі й дезодоруючі властивості. Застосовують для поліпшення апетиту та травлення, при гіпо- і анацидних гастритах, атонії кишечника з запорами, спазмами, здутті і коліках у шлунково-кишковому тракту та порушеннях його моторної функції, як жовчогінні засоби при запаленнях печінки та жовтяниці, як відхаркувальні, болезаспокійливі та протизапальні засоби при гострих і хронічних бронхітах, бронхоекстазах, коклюші, бронхіальній астмі, судорожному, спастичному кашлі, актиномікозі легенів, як заспокійливі та сечогінні ліки при нирковокам'яній хворобі, ниркових коліках, постійно ниючих болях у поясниці, як заспокійливі засоби при нервових розладах, для зменшення збудженості центральної нервової системи, безсонні, неврозах, радикуліті, судорогах, епілепсії, надмірному статевому збудженні, гіпертонічній хворобі, проти нудоти й блювання, при болісних менструаціях, проти глистів, для посилення потовиділення. Готують настій в співвідношенні 15,0-20,0:200,0 і приймають по 1 ст. л. 3 рази на день, або 2 ч. л. сировини заливають 2 склянками окропу, настоюють 15 хв. і п'ють по 0,5 склянки до їди 3-4 рази на день. При охриплості голосу приймають на молоці. Випускають прямокутні брикети трави розміром 120x65x10 мм. вагою 75 г, розділених на 10 частин. 1 частину заливають 1 склянкою окропу, настоюють 15-20 хв. і приймають по 0,5 склянки 3-4 рази на день.

Застосовують для сухих і вологих компресів при опухах, наривах, фурункулах, для промивання раи, для ароматних ванн при

паралічах, сверблячих екземах, скрофульозі та рахіті у дітей (готують настій з 100-200 г. трави на 2-3 л киплячої води і виливають у ванну, наповнену водою), настоєм роблять примочки при головному болі або миють голову й обв'язують хусткою, вживають для стимулювання росту волосся, настойку на спирті вкладають у дупло зуба для зменшення болі. У народній медицині крім того застосовують при ревматизмі, паралічах, ядусі, як протиспазматичний і кровоспинний засіб при загальній слабості. Готують напар з 30 г сировини на 1 л окропу і п'ють по 0,5 склянки 3 рази на день. Приймають також 10% настій, приготовлений на 70% спирті - по 20 крапель 3 рази на день. При епілепсії готують настій в пропорції 10,0:300,0 і приймають по 100 мл. за 15 хв. до їди 3 рази на день протягом 3 років. При головному болі, безсонні, скрофульозі та рахіті у дітей миють голову відваром трави. Порошок трави дають нюхати при нежиті. При зубному болі до хворого місця прикладають ватний тампон, змочений настойкою. Цю ж настойку застосовують від гикавки - змазують горло та вдихають або приймають по 2-3 краплі 3 рази на день. При зубному болі та захворюваннях горла ще застосовують олію з материнки. Її готують так: 50 г. трави заливають 0,5 л оливкової або соняшникової олії, настоюють добу й проціджують. Напаром роблять компреси на нариви, фурункули, опухи, полощуть рот, горло при ангінах, стоматитах, гінгівітах. При ревматизмі, паралічах, невралгіях роблять припарки з трави. Відваром трави миють голову при облісінні, роблять компреси на нариви. Дітям, хворим на рахіт, скрофульоз, з порушенням обміну речовини призначають 2 рази на тиждень ванни, до яких додають настій 50 г трави в 5 л окропу. З трави добувають ефірну олію з приємним запахом, яка раніше під назвою "хмелева олія" застосовували як заспокійливий засіб при зубних болях, а тепер використовують для ароматизації туалетного мила і виготовлення одеколонів. Траву використовують як приправу для ароматизації квасу, солоних і маринованих огірків, додають до овочевих супів, соусів, м'ясних страв. Нею обкурюють глечики для молока, перекладають одяг та хутра, щоб відстрашувати міль, роблять з неї подушки для покійників в труну.

(Продовження в наступному випуску)